

RECENZE

M. RICHTER, V. VOKOLEK: HRADEC KRÁLOVÉ. SLOVANSKÉ HRADIŠTĚ A POČÁTKY STŘEDOVĚKÉHO MĚSTA.

Vydalo Muzeum východních Čech v Hradci Králové a Archeologický ústav AV ČR v Praze v roce 1995. 147 stran textu, 70 obrázků, 151 celostránkových tabulek kreseb a fotografií, 8 příložených listů.

Před třemi desítkami let byl zahájen záchranný archeologický výzkum tradičního centra východních Čech, který časem přerostl v systematické sledování a posléze i cílené provádění výkopů. Tato akce měla svým průběhem i svými výsledky pro českou archeologii zásadní význam. Právě na královéhradeckém návrší se hledala cesta k výzkumu „žijících“ měst, náročného na jednání i na každodenní provoz. Právě zde se rodila opatření, směřující k prosazení zákonné povinnosti investorů hradit záchranu a dokumentaci ničených lokalit. S přihlédnutím k novým poznatkům autoři výzkumu Miroslav Richter a Vít Vokolek nyní předkládají výsledky prací prováděných v letech 1967-1974, které poskytly klíč k řešení řady otázek vývoje raně středověkého hradiště, kastelánského centra a vrcholně středověkého města.

Prvotní představu o původním reliéfu návrší a o vývoji zdejšího osídlení nabídlo 67 geologických sond. Získané poznatky a kladené otázky se staly podnětem k zahájení plošného odkryvu na devíti místech. Cílená strategie tak vedla k objasnění vývoje opevnění a struktury osídlení návrší od pravěku až po vrcholný středověk, k upřesnění lokalizace středověkého hradu, k poznání pozůstatků obydlí a sídlištních aktivit. O spolehlivosti závěrů, ke kterým autoři dospěli, vypovídá publikovaná pramenná základna. Po popisu jednotlivých lokalit, doplněném podrobnou terénní dokumentací, následuje rozbor nálezů. Poprvé tu pro východočeskou oblast získáváme detailní analýzu výrazného souboru keramických zlomků, nezbytnou pro časové zařazení zkoumaných situací. Relativní chronologie a „náčrt absolutního datování“, jak autoři svůj zásadní vklad do poznávání středověku východních Čech označili, řeší problematiku proměn keramiky v rozmezí 10. - 13. století. Zakladatelský význam nijak nesnižují otázky, které vznášíme nad odůvodněním jednotlivých typů okrajů keramických nádob. Souvislý sled vrstev na hradeckém návrší končí na některých místech horizonty z doby kolem přelomu 13. a 14. století - stratigrafie tak možná odráží jednu z proměn života obce, změnu způsobu nakládání s odpady ve městě. Vlhké prostředí uchovalo i řadu dokladů každodenní činnosti, mezi něž náleží kromě keramických, železných, kostěných a dřevěných předmětů i výrobky z kůže.

Po zhodnocení a kritice pramenné základny, získané doslova vlastníma rukama, přistupují autoři ke konfrontaci svých poznatků s dosavadními názory na počátky města. Nejprve ale prokazují nepodloženost řady sverepě tradovaných předpokladů, které mnohdy vycházejí z pouhých domněnek nebo omylů. Nalézají kořeny teze o dvojdielnosti sídlištního útvaru na hradeckém návrší a rekonstrukci te-

rénního reliéfu, provedenou na základě komparace nivelačních úrovní podloží, jednoznačně vylučují možnost existence příčného příkopu či výraznější přírodní deprese. Se stejnou neúprosností sledují vývoj vděčného tvrzení o románském původu kaple sv. Klimenta až ke Kristiánově zprávě o Bořivojově svatoklimentském kostelu „na hradě Hradci“ a k záměně Levého Hradce za Hradec Králové v kronice V. Hájka z Libočan. Na základě kombinace historických zpráv a archeologických zjištění o sídlištním využití pozemku ve 13. století kladou vznik kaple sv. Klimenta do století následujícího. Naznačují, že dnešní trojlodí kostela sv. Ducha mohlo mít svého předchůdce v původní stavbě ze 13. století.

S odmítnutím raně středověkého původu kaple sv. Klimenta se otevírá cesta k hledání nejstaršího kostela na hradeckém návrší, který podle výpovědi písemných pramenů nesporně sloužil již na přelomu 11. a 12. století. Autoři jeho polohu oprávněně spojují s areálem kastelánského sídla. Vážným argumentem je zasvěcení minoritského kostela, jehož polohu se podařilo poměrně spolehlivě vymezit, sv. Janu Křtiteli. Podaří-li se obhájit odůvodněný předpoklad, že se minorité usadili u původně jediného hradeckého kostela, který se tak stal konventní svatyní, získáme jednoznačný doklad o poloze knížecího areálu. Nález románské dlaždice (do detailu shodné s dlaždicemi z ostroveského kláštera) v druhotné poloze v sondě na dvorku jednoho z domů severní fronty Velkého náměstí lokalizaci žel nepomůže. Cesta opačným směrem bude patrně obtížnější: vymezení plochy, na které stálo sídlo kastelánského úřadu, se doposud může opřít jen o předpoklad pozdější návaznosti královského hradu.

Prostor královského hradu je určen především na základě dobových zpráv a vyobrazení a plánů ze 17. - 18. století. Identifikace nemnoha zbytků zdíva usnadňuje úkol budoucím stavebním historikům i archeologům. Obdiv vzbuzuje způsob práce autorů se záznamy z minulého století. O důkladnosti přístupu vypovídá, že sami autoři upozorňují na skutečnosti, které nesvědčí ve prospěch jejich rekonstrukce. V místech, kam situují, vedení pravděpodobným předpokladem o návaznosti minoritského kostela, nejstarší hradecký kostel, nebyly zjištěny doklady pohřbívání. Vzhledem k tomu, že tuto polohu zaujímal i minoritská svatyně, nezbyvá než přijmout vysvětlení o dokonalém zničení hřbitova pozdější zástavbou. Přesto, že v době působnosti mendikantů - na rozdíl od raného středověku - se hradeckým měšťanům již nabízely jiné možnosti k pohřbívání, sotva lze minoritský areál nepovažovat za místo posledního odpočinku. Pozoruhodná je úvaha o příčinách usazení do-

minikánů pod Pražskou branou, mimo areál ohrazeného města. Autoři tu zvažují možnost příchodu bratří kazatelů v době, kdy nebylo jasné prioritní postavení lokovaného města. Jako další variantu řešení uvádějí možnost, že v době příchodu dominikánů původně hradecký kostel sv. Jana Křtitele ještě sloužil prvotní komunitě měšťanů a jeho převedení minoritům umožnila až zanedlouho realizovaná výstavba městského kostela. Předtím však v mezidobí mohli někdejší hradecký kostel sdílet minorité se světským klérem. S ohledem na několik případů umístění dominikánského domu mimo areál jiných českých opevněných měst, leckdy již vyhraněných ve vztahu vůči předměstí, chápeme úvahu autorů jako podnět ke kladení dalších otázek.

Rekonstrukce knížecího areálu, do které se prolíná předpoklad zmíněného převzetí hradeckého kostela minority, vychází z prostorových možností v severozápadní části návrší. Cesta k jeho vymezení vedla spíše přes vyloučení jiných poloh, jediným pozitivním nálezem je situace, kterou autoři vykládají jako zbytek valu s kulem. Patrně není na místě pochybovat o oprávněnosti ztotožnění tohoto nálezu s úsekem opevnění knížecího hradu, i když taková interpretace vychází z dalšího předpokladu, tentokrát o nutném vydělení knížecího areálu, sídla kastelánské správy, od zbývajících ploch hradiště. Argumentační schopnost analogií, nalézáných ve valech přetínajících areál ostrožných hradišť, zřejmě nesnižuje ani stále otevřená diskuse o funkci jejich vnitřního členění. O využití a rozdělení prostoru hradišť, zbudovaných na návrší bez přístupové šíje, pak víme ještě méně. Přítomnost kastelánské sídla na hradeckém návrší je ale nepochybná a dosavadní poznatky nás nutí přijmout názor autorů jako nejpravděpodobnější. Patrně neopodstatněná zdrženlivost vůči prokazatelnosti jejich výkladu nenaruší namáhavý požitok ze sledování logického sledu vzájemně se doplňujících argumentů.

Mnohem detailněji než areál panovníkova sídla jsou rozpoznány hradby vrcholně středověkého města. Při terénních pracích však byly odhaleny také zbytky starší zdi, kterou lze pokládat za výsledek úprav slovanského valu, provedených bezprostředně po vysazení města v první čtvrtině 13. století. Spíše provizorní hradba pak chránila město přibližně sto let od jeho vysazení. Slovanské opevnění vzniklé nejspíše v 10. století - val s čelní plentou, široký kolem 6 m - obepínalo celé návrší, přístupné od severozápadu. Vzhledem k poničení situací autoři konstatují nemožnost vyslovení ani dílčích závěrů o fortifikaci 11. až počátku 13. století. S využitím všech dostupných pramenů, včetně vedut a souboru plánů ze 17. - 18. století, rekonstruují podobu městského opevnění, které obepínalo obvod návrší od 14. století až do doby výstavby barokní pevnosti. Uvažují o dovnitř otevřených i o uzavřených věžích, vevázaných do cihelné hradby široké kolem 120 cm, velmi mělce založené. V průběhu čtyř staletí prošla hlavní hradba četnými úpravami, mezi něž patřilo i dodatečné vkládání věží. Parkánová zeď neprovázela hradbu po celém jejím obvodu. Patu návrší chránila dolní hradební linie, doplněná vodním příkopem. Po vyvrácení teze o dvoudílnosti návrší se vynořily nové otázky kolem městských bran. Pražská brána stála v místech dnešní ulice V kopečku. V její návaznosti na raně středověký vstup na hradiště snad spočívá odpověď na otázku časového poměru, vyvolanou označením brány *mýtské nova valva* v protikladu k termínu *antiqua valva*, užívanému

pro bránu Pražskou. K řešení by mohl přispět i typologický rozbor Mýtské brány, která sestávala z dvojice věží po bocích průjezdu. Užití dvojvěžové dispozice, která nebyla ojedinelá (mezi nové příklady patrně patří brána, zaznamenaná na vedutě Náchoda ze 16. století), může souviset až s dobou proměn komunikační osnova vrcholně středověkého Hradce.

Jako právním aktem vybavené město vystupuje Hradec, do té doby v pramenech označovaný jako *castrum*, *urbs* i *civitas*, poprvé v roce 1225. K rozložení příbytků budoucích měšťanů, patrně německých kolonistů, byla vyhrazena plocha o rozloze 11,2 ha, ve zdůvodněném pojetí autorů knihy někdejší předhradí knížecího hradu. O proměnách parcelační sítě města ještě v rámci 13. století svědčí výpověď sond, které prokázaly pro úzký časový interval poněkud odlišnou průčelní linii u severní řady domů na Velkém náměstí. Podle dostupných zjištění vznikl dodnes závazný rozvrh parcel, obklopujících Velké náměstí, po četných posunech až v závěru 13. století. Vesměs úzké, mnohdy jen 5 m široké parcely dosahovaly na zkoumaných místech délky kolem 45 m. Autoři se zmiňují o možnosti dodatečných proměn uspořádání v prostoru Malého náměstí. Nevynechávají ani otázku případné uliční čáry, pokračující kdysi z míst dnešního jihovýchodního nároží fronty bloku mezi Velkým a Malým náměstím k východu. Jejich názor potvrdil letošní archeologický výzkum. J. Sigl, kterému děkuji za sdělení, jím prokázal, že ve středověku byl prostor sondy umístěn do středu Malého náměstí zaplněn zahloubenými objekty.

Jen ve skrovné míře umožňují odkryté situace studium podoby obytných budov jak z doby předlokační, tak z fáze počátků města. Z nadzemních hospodářských staveb ze 13. století zbyly řady obvodových kulevých jam. Obytná funkce není vyloučena u budov, které se projevíly podložkami z břevna a klád. Podélné žlábkové a záseky pro sloupky v břevnech, nalézáných v druhotném uložení, nasvědčují užívání rámové konstrukce. Funkční a časové řazení těchto fragmentů je však odkázáno na analogie. Otevřenou otázkou také zůstává, zda absence dokladů o provizorních příbytcích v podobě zemnic je odrazem skutečného stavu nebo důsledkem umístění sond, které nebylo možné hloubit v zastavěných čelních partiích parcel. Hojné nálezy přepálené mazanice mohou být svědectvím o hrázděných konstrukcích, obraz středověkého Hradce upřesňují zlomky cihel z vrstev uložených před polovinou a ve druhé polovině 13. století. Nová kapitola výstavby, doložená i písemnými prameny, nastala po požáru, který město postihl na konci 13. století. Autoři však upozorňují na přeceňování podílu Elišky Rejčky na rozvoji města.

V její době se město Hradec vypínalo nad aglomerací sídlišť, která se rozkládala při soutoku Labe s Orlicí. Podle archeologických nálezů kladou autoři přesvědčivě dobu utváření podhradní struktury již do 12. století. Po vyčerpávajícím rozboru hmotných, písemných i obrazových pramenů tak před námi vyvstává obraz sídlištní aglomerace o deseti kostelích, k jaké bychom v tehdejších Čechách stěží našli obdobu - srovnatelné poměry panovaly jen v Zatici, Staré Plzni a Litoměřicích. Co v Hradci nesmetly husitské bouře, zaniklo v době výstavby barokní pevnosti. Rozbor ekonomických, právních a dalších aspektů vzniku a počátků města Hradce a jeho zařazení do celkového rámce středo-

věkých Čech uzavírá knihu, kterou je možné považovat za mezník hradecké historiografie. Namísto dovršení dosavadního bádání otevírá kritickým zhodnocením jeho výsledků možnosti dalšího výzkumu, oproštěné od letitého nánosů spekulací. V rámci daných možností je to přínos větší než vytváření nových konstrukcí a hypotéz. Jen proto, že k povinnostem recenzenta patří kromě chvály i hledání nedostatků, dovoluji si navrhnout, aby ke druhému vydání knihy byl přiložen plán Hradce s uvedením parcelních čísel, který by usnadnil hledání ojedinělých sond v textu nesprávně označených.

Provokující novost předkládaných poznatků, vytyčujících směr dalšího výzkumu, i kritika jdoucí vždy až k jádru věci, odhalující kořeny omylů či nepodložených tvrzení, za-

braňují, aby knihu bylo možné po přečtení odložit jako vyřešené téma. Obezřetné závěry, činěné s vědomím hranic současného poznání, a naznačení cest k řešení jsou zárukou, že vývoj názorů na počátky Hradce Králové zdaleka není u konce. Kniha M. Richtera a V. Vokolky nabízí pro budoucí výzkum kromě řady odpovědí i otevřených otázek také zhodnocení pramenné základny. Bez něho se další pokusy o poznání raně středověké fáze vývoje i počátků vrcholné středověké sídlištní struktury východních Čech neobejdou. Zároveň ale připomeňme, že mezi vytvořením dvou zásadních prací o počátcích Hradce Králové - knihy K. J. Bienenberga a díla M. Richtera a V. Vokolky - musela uplynout dvě staletí.

MARTIN JEŽEK

LIBRI ENCYCLOPEDIICI

Již několik let vydává nakladatelství LIBRI architektonické encyklopedie, věnované jednotlivým druhům našich historických staveb. Tak v roce 1994 vyšla v nákladu 2000 výtisků *Encyklopedie českých zámků* Pavla Vlčka (314 stran, 335 výlučně kresebných vyobrazení) s obsáhlou syntetizující partií, obsahující i oddíl Život na zámku a věnující zasloužené pozornost i zámeckým zahradám. Ve více než pěti stech heslech je zpracováno přes 300 českých lokalit, když zbývající hesla vysvětlují základní používané termíny a přinášejí informace o významných architektech. Kniha je vybavena rejstříkem lokalit i jmen a mapovou částí. Ta je pro zachování přehlednosti rozdělena na jednotlivé geografické oblasti a působí v kontrastu k ostatním obrázkům dosti stroze, podobně i obrazová dokumentace není vždy dostatečně názorná, zejména v případech markantního zmenšení předlohy. Totální absence literatury je zřejmým nedostatkem a dokládá, že tato první česká čistě zámecká encyklopedie je ze strany nakladatelství zaměřena pouze na základní informace pro nejširší okruh čtenářů bez možnosti jejich cíleného rozhojňování.

V roce 1995 následovaly dvě publikace. Nejprve to byly *České, moravské a slezské zvonice* Karla Kuči, evidující na cca 300 stranách více než 630 těchto zvláštních staveb a dokumentující je na zhruba 500 obrázcích. Obsáhlý úvod přiblížil a typologicky rozčlenil tento stavební typ. Ve slovníkové partii pak těžiště práce tvoří zvonice české, kterých je více než čtyři pětiny z celkového počtu. Partie česká a moravská jsou zpracovány odděleně a každá je opatřena rejstříkem. Podrobné mapy v závěru publikace přinášejí důkladné typologické zobrazení výskytu zvonice, mapy v úvodní partii (známé již z dříve vydané přílohy časopisu Zprávy památkové péče 1994) zaznamenávají přehledně výskyt jednotlivých typů zvonice (bohužel bez čísel a seznamu lokalit uvedených v ZPP). Náklad činil 4 000 výtisků, dokumentace převládá fotografická, použity nejsou půdorysy a kresby se prakticky omezují na velmi užitečné konstrukční a technické prvky, bohužel vesměs až neúnosně zmenšené. Součástí knihy je na konci umístěný slovníček odborných vý-

razů a seznam literatury o třiceti titulech a poněkud neorganicky i výběr z další autorovy tvorby.

Druhou publikací roku 1995 je *Encyklopedie českých hradů* od Tomáše Durdíka. Větší atraktivita námětu ve vztahu k širší veřejnosti byla patrně důvodem rekordního nákladu 8 000 exemplářů. Základní schéma knihy zůstalo stejné jako u Zámků, když úvodní partie je znatelně stručnější. Rejstřík je zhuštěn do jediného, kniha má již poněkud obsáhlejší výčet základní literatury pro další prohlubování informací. Na 365 stranách publikace doplňují téměř 350 kreslených ilustrací (které jsou trochu méně zřejmými zmenšováním předlohy než Zámky) i více než tři desítky fotografií, mapová příloha je podstatně přehlednější. I zde je slovník lokalit spojen se slovníkem odborných výrazů.

Zpracování podobné problematiky z východní poloviny našeho státu přináší publikace Miroslava Plačka *Hrady a zámky na Moravě a ve Slezsku*, která vyšla v roce 1996 v nákladu 6 000 výtisků. Na 440 stránkách přináší v osvědčeném schématu znovu poněkud obsírnější úvodní historickou partii a ve slovníkové části doprovází výčet velkým 365 lokalit více než 430 vyobrazení, mezi nimiž oproti dříve věnovaným českým stavbám hrají větší roli fotografie. Soustředění hradů a zámků do jednoho svazku ztížilo vlastní výběr lokalit. Slovník odborných výrazů je uveden zvlášť, místní a jmenný rejstřík je společný. Mapová příloha je z hodnocených knih jednoznačně nejméně zřetelná, některé kresebné ilustrace ztrácejí již standardně svoji dokumentační hodnotu pro značné zmenšení.

Doposud posledním svazkem řady je práce autorů Pavla Vlčka, Petra Sommera a Dušana Foltýna (s dílím přispěním dalších 15 autorů) *Encyklopedie českých klášterů*, jež vyšla v roce 1997 v nákladu 5 000 exemplářů. Enormní rozsah 782 stran si oproti předchozím svazkům vynutil pevnou vazbu, 340 lokalit je vybaveno více než 400 kresebnými vyobrazeními bez užití fotografií. Úvodní obsáhlá historická partie je doplněna velmi užitečným Slovníkem řádů a kongregací, jejichž zkratky tvoří zvláštní položku rejstříku, jenž sám je pouze jmenný. Použitá mapa korespon-